

ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ М. ОСТРОГРАДСЬКОГО У ВИМІРІ РОЗБУДОВИ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Становлення нашої держави на міжнародній арені, імплементація світових процесів гуманізації в ментально-національному вимірі, про що зазначено в Концепції Нової української школи, зумовлює важливість визначення інноваційних підходів до модернізації системи освіти України з урахуванням прогресивного вітчизняного історико-педагогічного досвіду. У зв'язку з цим на особливу увагу заслуговує постать геніального українського ученого-математика, видатного педагога та громадський діяча XIX ст. – М. Остроградського.

Проведений аналіз архівних джерел і наративної літератури (В. Антропова, М. Делоне, О. Боголюбов Н. Жуковський, А. Ляпунов, В. Стеклов, М. Тихомандрицький, П. Трипільський та ін.) засвідчив, що його педагогічні ідеї мали системний характер, а методологічні позиції були чіткими й безкомпромісними. Відстоюючи практико орієнтоване спрямування наукового світогляду, він доводив, що перехід до нового знання не може здійснюватися лише логічним шляхом або на рівні апріорного, інтуїтивного, ірраціонального пізнання. Єдиним об'єктивним джерелом виникнення вихідних принципів, аксіом, базисних положень, на думку М. Остроградського, має бути практика, творчий досвід людини. Тож його педагогічні ідеї базувалося на таких концептуальних твердженнях: 1) необхідність дотримання принципу об'єктивності у пізнанні; 2) визнання домінуючої ролі практики у процесі пізнання; 3) цілісне сприйняття науки та навчальної дисципліни, їх гармонійне поєднання на основі взаємодії теоретичного і практичного аспектів; 4) забезпечення творчої активності суб'єктів пізнання.

Головною метою навчання М. Остроградський уважав підготовку молоді до майбутньої життєдіяльності. У цьому зв'язку вчений піддавав критиці сучасну йому систему освіти з того приводу, що при визначенні змісту та методів навчання враховується позиція, спрямована на підготовку вчених, незважаючи на те, що більшість дітей має посередні розумові здібності. Таким чином, в результаті гонитви за високими ідеалами, освіта не задовольняє навіть життєво необхідних запитів держави — «підготовки корисних і скромних діячів для нашого суспільства» [5, с. 45]. Підкреслюючи необхідність оновлення змісту освіти з метою його спрощення та наближення до реального життя, М. Остроградський одночасно зауважував про важливість реформування навчальних планів і програм «... не порушуючи гідності та суворості науки», а також у відповідності до нових результатів наукових досліджень, сучасного технічного розвитку країни [4, с. 18.].

Звертаючи увагу на важливість дотримання принципу наочності у процесі викладання, М. Остроградський зауважував, що наочність – не самоціль, а лише умова успішного навчання. Її доцільно використовувати лише тоді, коли учні ще не мають достатнього рівня знання про об'єкти, що вивчаються, коли вони ще не здатні розпоряджатися своїми уявленнями для того, щоб утворити нові. М. Остроградський переконував, що не можна використовувати принцип наочності тоді, коли діти вже мають сукупність уявлень для створення нових понять.

В усвідомленому сприйнятті навчального матеріалу М. Остроградський убачав важливий фактор успішності навчання. Учений стверджував, що, викладач, передовсім, повинен сформувати в учнів чітке уявлення про предмет вивчення того чи того розділу програми та викликати позитивне ставлення до даного навчального матеріалу. Другим фактором, що впливає на свідомість навчання, на думку М. Остроградського, є якість викладання вчителя. Воно повинне бути доступним, гранично чітким, переконливим і відповідати віковим особливостям учнів. Він піддавав критиці вчителів, які ускладнюють навчання «пишномовними назвами», «незрозумілими пропорціями та науковими позначеннями» [5, с. 45]. Разом із тим, М. Остроградський вимагав цілісності, системності у поданні навчального матеріалу і висловлював негативне ставлення до викладачів, які замість теоретичних положень обмежувалися наведенням окремих прикладів, що ілюструють певну теорію.

Учений справедливо вважав, що розходження теорії та практики у процесі навчання є найбільш шкідливим проявом формалізму. Тому, вказував він, усунення такого розходження, постійне пояснення учням прикладного значення теоретичних положень, розвиток умінь застосувати наукові знання до вирішення практичних завдань є найважливішими моментами педагогічного процесу, які сприяють свідомому сприйняттю навчального матеріалу. Відсутність зв'язку теорії з

практикою, на думку вченого, призводить до того, що навчальна дисципліна постає перед учнями як зовсім абстрактна наука, що не має нічого спільного з практичною діяльністю людини.

Надзвичайно важливою, з точки зору М. Остроградського, дидактичною вимогою є самостійність учнів у процесі навчання, розвиток навичок самостійного мислення: «Дитина повинна сама проводити основні досліди з хімії, фізики, механіки, астрономії, використовуючи все, що є у неї під рукою» [5, с. 51]. Учений дотримувався цього принципу й при складанні підручників. Так, «Керівництво початковою геометрією у трьох частинах» містило низку завдань, які пропонувалися учням для самостійного розв'язання.

Найважчим у навчальному процесі М. Остроградський уважав забезпечення міцності та ґрунтовності навчання. З метою вирішення даної проблеми вчений радив використовувати синоптичні таблиці, котрі являли собою стислий виклад того, що вивчали учні. У зв'язку з цим М. Остроградський зауважував, що така таблиця має не лише постійно знаходитися перед очима дітей, але учні повинні самостійно декілька разів відтворити її зміст. Ідея вченого через багато років була підхоплена іншими педагогами і реалізована шляхом використання «опорних конспектів».

Обурення М. Остроградського викликало те, що педагоги у своїй діяльності використовують мертві, сухі, абстрактні методи викладання. Замість того, щоб виховувати в учнів розуміння необхідності вивчення наук для практичного життя і збуджувати у них радість пізнання, школа, навпаки, часто розвиває глибоку антипатію до знань: «Хто з нас не бачив, що з п'ятдесяти учнів меншою мірою сорок відчували відразу і втрачали віру в себе через абстрактність ідей, що подавалися нам до того, як вони ставали зрозумілими на прикладах із життєвої практики?» [5, с. 46]. На думку вченого, догматичні, формальні методи навчання надзвичайно шкідливі для виховання молодого покоління, тому що вони знищують найцінніші дитячі якості – любов до праці, жвавість, винахідливість, оптимізм.

М. Остроградський переконливо довів необхідність корінної реформи змісту освіти та методів викладання, що зумовлювалося, передовсім, бурхливим розвитком прикладних наук (до числа яких учений відносив математику, фізику, хімію) та техніки. Педагог зауважував, що технічна освіта громадян набуває виняткового значення для соціально-економічного розвитку держави: «Технічна освіта є наймогутнішим важелем, який треба пускати в хід, щоб активізувати розвиток сільського господарства і промисловості. Саме в такому розумінні всі науки вдало визначені як сукупність принципів, завдяки яким можна зберегти сили природи і людські сили» [5, с. 45]. Маючи на меті запровадження технічної освіти учнів з перших днів їхнього перебування у школі, М. Остроградський обґрунтував власну оригінальну систему. Учений був упевнений, що навчання, особливо на початкових його ступенях, повинно бути максимально активним, творчим і наочним. Перші знання про літери, цифри, геометричні фігури і т. ін. дитина повинна отримувати не від учителя чи з книги, а в процесі гри або займаючись під керівництвом педагога в спеціальній майстерні, яка має бути створена при кожній школі.

Згідно з проектом М. Остроградського, дитина починає навчання з семирічного віку. Значну частину навчального часу вона проводить у майстерні, займаючись ліпленням із глини, вирізуванням із картону та деревини літер, цифр, геометричних моделей і т. ін. Саме в такий спосіб вона створює чіткі уявлення про них. З цих елементарних трудових операцій складається початковий ступінь навчання. На наступному етапі навчання відбувається абстрагування від цих певних речових образів – зображення на папері та розгляд їх у різноманітних поєднаннях, тобто дитина навчається писати, читати, рахувати. На основі сприйняття, яке здійснюється в процесі творчої праці, вона ближче знайомиться з основами геометрії, фізики, матеріалознавства тощо. Завдання третього ступеню полягає в систематизації накопичених дитиною уявлень, понять і навичок, в їх поглибленні та зміцненні.

Таким чином, М. Остроградський був свідомий того, що процес навчання – це поступове сходження від чуттєвого сприйняття предмета до утворення абстрактних суджень та уявлень. Система навчання, запропонована вченим, була спрямована на розвиток спостережливості, аналітичного сприйняття та критичного мислення учнів. Вона повинна була піднімати учнів від певних емпіричних уявлень до суджень, висновків, привчати їх аналізувати, групувати факти та встановлювати причинно-наслідкові залежності між явищами природи. Характерна риса цієї системи виявляється в неперервному зв'язку навчання та творчої праці, у постійному демонструванні застосування науки на практиці. Згідно з переконаннями вченого, головною передумовою забезпечення активності та творчості учнів на всіх ступенях навчання має бути здоровий інтерес дитини. На першому ступені підтримка активної уваги та зацікавленості учнів досягається, на його

думку, максимальною конкретизацією процесу навчання. У дітей старшого віку інтерес підтримується вмілим розкриттям науки та невичерпних можливостей її застосування.

Не втратили актуальності в наш час висловлювання вченого про необхідність, з метою збудження інтересу учнів, збагачувати зміст уроку прикладами з історії цивілізації і особливо з історії розвитку науки та техніки. Разом із цим, педагог зауважував, що не варто підживлювати розум учнів «легкою їжею» у привабливих формах, не доцільно занадто полегшувати процес отримання знання. Викладання повинно відбуватися на пошуковому рівні, викликати розумову активність учнів, а навчальний матеріал має захоплювати їх.

Педагогічні погляди М. Остроградського пройняті ідеєю єдності навчання та виховання. Учений був переконаний, що навчання має право на життя лише тоді, коли воно удосконалює розум людини, робить її судження більш глибокими, розвиває її спостережливість, увагу, естетичні почуття тощо. Навчання, яке формує лише певну сукупність теоретичних знань і не спрямоване на реалізацію мети виховання, оцінювалося М. Остроградським негативно. Учений постійно турбувався про розвиток у дітей мислення, сили волі, спостережливості, уваги, почуття симетрії, краси, гармонії. Передумовою вивчення всіх наук М. Остроградський визнавав рідну мову. Він закликав приділяти в школі більше уваги для її опанування, а вивчення іноземних мов уважав необхідною умовою для розширення знань з географії, історії, літератури тощо. При цьому він мав на увазі не стародавні, а сучасні іноземні мови. Цікаво те, що вчений уважав за необхідне введення до змісту шкільної освіти навчальної дисципліни «Основи гігієни».

У «Роздумах про викладання» М. Остроградський одним із перших висунув ідею диференційованої інтеграції наукових знань в освіті. Цінність застосування такого методологічного підходу в навчанні педагог убачав у тому, що він забезпечує виявлення різних зв'язків між предметами, властивостями, процесами, способами поведінки тощо, а тому є основою цілісного сприйняття особистістю навколишнього світу. Таке диференційовано-інтеграційне оволодіння знаннями вчений уважав перспективним і прагнув реалізувати його шляхом запровадження інтегрованих курсів, які об'єднують різногалузеві знання навколо певного поняття. Приміром, у такий спосіб він пропонував вивчати математику, виготовляючи з глини цифри та різні фігури, одночасно викладаючи «поняття про геометричні форми і про деякі властивості матерії» [5, с. 52]. Такі диференційовано об'єднані дисципліни вчений розглядав як універсальний засіб забезпечення зв'язку між науковим знанням із сферою суспільно-побутового життя людини.

М. Остроградський підкреслював, що головною характеристикою системи освіти має бути неперервність. Обґрунтовуючи ідею навчання упродовж життя, він писав: «Помилково думати, що освіта людини припиняється із закінченням школи чи оволодінням нею спеціальністю. Освіта припиняється разом із припиненням життя. Щоденно дізнаєшся про щось нове, відриваєшся від своєї звичайної роботи, роблячи щось інше, і тільки дурень може вважати: із досягненням певного етапу немає більше нічого, що було б корисно вивчати» [5, с. 49]. Учений був переконаний, що досягти високого рівня соціально-економічного розвитку можуть лише ті держави, які організують себе як суспільства, що безперервно навчаються. Позитивні зміни у таких соціумах будуть здійснюватися за рахунок продукування нового наукового знання, накопичення інтелектуального ресурсу і постійного обміну дослідницькими надбаннями.

Найвищим результатом освіти, на думку вченого, є формування мислення особистості. Таке науково-педагогічне переконання ґрунтується на глибокому філософському розумінні цього психолого-педагогічного феномену. М. Остроградський уважав, що саме мислення поєднує фундаментальні основи світосприйняття, світогляду та поведінки людини, формує її життєві компетентності, а також визначає конкретні вчинки людей, зумовлює їхнє ставлення до різноманітних сфер життя суспільства. Відтак, кінцевий результат освіти повинен оцінюватися не лише за традиційними критеріями ефективності педагогічної діяльності (якість набутих знань), але й на рівні ментальних орієнтирів, цільових пріоритетів особистості та суспільства з урахуванням динаміки загальнолюдських цінностей, ідеалів, а також швидкоплинних характеристик реального матеріально-духовного прогресу і людини, і суспільства.

Отже, педагогічні ідеї М. Остроградського як смислотворче відображення фундаментальних здобутків і прогресивного досвіду діяльності вченого співзвучні сучасним соціально-культурним пріоритетам України. За критеріями актуальності й відповідності часові, реальної перспективності результату вони мають виняткову цінність у вимірі розбудови Нової української школи з метою подальшого інноваційного розвитку національної освіти.

Список використаної літератури

1. Антропова В. И. Публичные лекции по интегральному исчислению М. В. Остроградского. *Труды института истории естествознания и техники. История физ.-мат. наук.* М. : АН СССР, 1956. Т. 5. С. 304–320.
2. Гнеденко Б. В. Михаил Васильевич Остроградский. М. : Государственное издательство технико-теоретической литературы, 1952. 331 с.
3. Греков Ф. В. Краткий исторический очерк военно-учебных заведений (1700–1910). М., 1910. 190 с.
4. Остроградский М. В. 1 января 1862 – 1 января 1862. Педагогическое наследие. Документы о жизни и деятельности / под. ред. И. Б. Погребыского и А. П. Юшкевича. М. : Физматгиз, 1961. 399 с.
5. Остроградский М. В., Блум Г. А. Роздуми про викладання. *Постметодика.* 1996. № 2. С. 44–54.

Василь Фазан

ПЕДАГОГІЧНА ОСВІТА В НАВЧАЛЬНИХ ДУХОВНИХ ЗАКЛАДАХ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКІЇ ЛАВРИ У ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.

Початок ХІХ ст. в історії Російської імперії характеризується спробами правлячої верхівки лібералізувати державний устрій та суспільне життя. У перші роки правління імператор Олександра І (1801 – 1825 рр.) ініціював проведення низки реформ, одна з яких була спрямована на вдосконалення системи освіти.

До окремих аспектів вивчення педагогіки в духовних закладах досліджуваного періоду зверталися сучасні вчені: А. Бойко, досліджуючи феномен традиційної культури українського народу, а також світську й релігійну діяльність Г. Ващенко; М. Євтух, доводячи необхідність синтезу національних і загальнолюдських цінностей, шанобливого ставлення до рідної культури, мови, релігії; В. Пашенко, вивчаючи виховання молоді засобами християнської етики в системі міжконфесійних стосунків. Але ніхто з вищезазначених науковців не досліджував передумови вивчення педагогіки в навчальних духовних закладах при Києво-Печерській Лаврі у ХІХ – поч. ХХ ст.

Впорядкування потребувала і духовна освіта, яка на той час була відокремлена від освіти світської і підпорядковувалася Святійшому Синоду — вищому керівному органу Православної Церкви Російської імперії.

Організаційні перетворення 1808 – 1814 рр. визначили загальні риси духовної освіти майже на століття її існування. Вони окреслили напрями навчальної і виховної діяльності та надали системі "остаточно загальноцерковного та загальнодержавного характеру" [3, с. 19]. Реформа в духовно-освітньому відомстві здійснювалась як складова загальної перебудови освітньої системи Російської імперії. За зразком утвореного у 1802 р. Міністерства народної освіти, було вирішено заснувати подібну структуру для духовної освіти.

Автором першого проекту нової організації духовних шкіл (1805 р.), так званого "Предначертання", був Євгеній (Болховітін), на той час вікарний єпископ Староруський. У процесі роботи він врахував чимало відгуків та пропозицій щодо удосконалення духовного навчання. Проект єпископа містив цікаву новаторську пропозицію — передбачалося в кожній духовній академії сформувати "вчене товариство", покликане "заохочувати богословську вченість", піклуватися про навчальні посібники, видавати книги та цензурувати їх, наглядати за нижчими рівнями духовної школи" [3, с. 442], що порівняно з старою схоластичною системою освіти та науки було передовою ідеєю. Задум схвально оцінив і підтримав Святійший Синод. У 1807 р. для складання розширеного плану змін у духовній освіті був створений Комітет з удосконалення духовних шкіл. Керівну роль у ньому відіграв Михайло Сперанський — один із сподвижників ліберальних реформ імператора Олександра І. У процесі роботи над проектом устрою духовної школи Комітет вніс до тексту "Предначертання" чимало змін. Зокрема, не було враховано частину пропозицій єпископа Євгенія (Болховітнова), який, будучи вже митрополитом Київським, певний час з обережністю та підозрою ставився до нової системи духовної освіти [3, с. 338].

Зміни відбулися і в структурі духовної освіти — тепер духовні навчальні заклади класифікувалися за ступенями. Перша, нижча ланка — це парафіяльні школи (училища), наступна — школи (училища) повітові, семінарії (єпархіальні) і остання ланка — академії. Академія як вершина цієї структури виконувала адміністративно-управлінські та навчально-наукові функції. Керівна її роль була зумовлена новим устроєм духовної школи. Країна була поділена на чотири духовно-